

TÜRKİYE-ORTADOĞU ÜLKELERİ EKONOMİK İLİŞKİLERİNDE 1973 PETROL KRİZİNİN YERİ

EFFECT OF THE 1973 OIL CRISIS IN TURKISH-MIDDLE EAST COUNTRIES ECONOMIC RELATIONS

Dr. Öğr. Üyesi Veli SIRIM

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Tekirdağ/Türkiye

Article Type : Research Article/ Araştırma Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1039>

Reference : Sırım, V. (2018). "Türkiye-Ortadoğu Ülkeleri Ekonomik İlişkilerinde 1973 Petrol Krizinin Yeri", International Social Sciences Studies Journal, 4(26): 5753-5762

ÖZ

Bu makalede, 1973 yılında yaşanan ve tarihe ilk "Petrol Krizi" veya "Petrol Şoku" olarak geçen gelişmenin, Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki politik ve ekonomik ilişkilerinde taşıdığı yeni boyut üzerinde durulacak, bu yeni politika değişikliğinin ortaya çıkardığı ekonomik ve siyasi sonuçları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, 1973 Petrol Krizi, Ekonomik İlişkiler

ABSTRACT

In this article, we will focus on the event that occurred in 1973 and was the first in the history as Oil Crisis or Oil Shock. Then the effects of the 1973 oil crisis of political and economic relations between Turkey and Middle Eastern countries will be discussed. The economic and political implications of this new policy change will be critical.

Key Words: Middle East, 1973 Oil Crisis, Economic Relations

1. GİRİŞ

Dünya ekonomisinin büyük ölçüde genişlediği 1950-73 yılları arasında, petrol tüketiminin yıllık ortalama % 10.6'lık artış hızına erişmiş, dünya ekonomisindeki bu gelişmeye paralel olarak sanayileşmiş ülkelerde gözlenen yüksek oranlı ekonomik büyüme, petrolle sağlanmıştı. Doğal olarak petrol, ekonomik büyümenin en önemli birincil enerji girdisi haline gelmişti. Kömürden daha avantajlı bir enerji kaynağı olmasından dolayı, OECD ülkeleri toplam nihai enerji tüketiminde kömürün 1960'daki % 27.1'lik payı 1973'de % 10.6'ya düşerken, aynı dönemde petrolün payı % 47.2'den % 58.6'ya çıkmıştı (OECD İstatistik Raporları).

20. yüzyılın ikinci yarısında petrolün bütün dünyada önem kazanmasıyla birlikte petrol fiyatlarında hızlı bir artış gözlemlenmiş, buna bağlı olarak petrol üreten Ortadoğu ülkelerinin gelirlerinde büyük artışlar gerçekleşmişti.

Orta Doğu petrollerinin uluslararası ortamda önem kazanmaya başladığı 1908'den 1950'lerin başına kadar petrol, Türkiye açısından gerek ekonomik gerek siyasi yönden hayati bir öneme sahip değildi. Ayrıca, uluslar arası arenada siyasi ve ekonomik açıdan yeterli bir güce sahip olmaması, bölgedeki petrol ile ilgili gelişmelerde önemli bir rol almamasının da temel sebebiydi. 1950'li yıllara gelindiğinde enerji ihtiyacının büyük bölümünü petrol dışı kaynaklardan sağlayan Türkiye'nin, sanayileşme çabalarının da etkisiyle 1960'lı yıllarda petrole olan talebi arttı. Yine aynı dönemde, bölgedeki siyasi gelişmeler karşısında Batı ile aynı safta yer alan Türkiye, petrol üreticisi ülkeler ile ilişkilerini Batı eksenli bir dış politika çerçevesinde belirleme yoluna gitti (İlseven, 1991:91).

Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'nin petrol talebi ve tüketimindeki artış coğrafi yakınlığımızın yanı sıra, tarihî ve dinî yakınlığımız olan bölge ülkeleriyle ekonomik temasın artmasına zemin hazırlamış oldu.

Artan ilişkilere paralel olarak artan petrol ithalatı, bu ülkelerle gerçekleştirilen dış ticarete Türkiye aleyhine açığın hızla artmasına sebep oldu. Bu açığın kapatılmasına yönelik de, petrol üreten Arap ülkelerine daha çok mal satmanın yolları arandı. Avrupa pazarlarına girmekte büyük zorluklar yaşayan Türkiye için, adeta bir "petrol patlaması" yaşayan bölge pazarlarına girmek çok daha öncelikli ve cazip hale gelmişti.

İlki 1973 yılında yaşanan ve sanayileşmiş ülkeler dahil tüm dünya ekonomilerini derinden etkileyen petrol fiyatlarında gözlemlenen hızlı artışlar şüphesiz ki en çok petrol ithal eden sanayileşmemiş ülkeleri ve haliyle Türkiye'yi de etkiledi. Özellikle ilk petrol krizi esnasında dış politika önceliklerimiz arasında bir numarada yer alan Kıbrıs meselesi çerçevesinde yaşanan beklenmedik gelişmeler Türkiye'yi alternatif dış politika arayışlarına yöneltti. 1974'de gerçekleştirilen Kıbrıs hareketinden sonra ABD'nin Türkiye'ye 1975'de 3 yıllık ambargo koyması ve Batı ülkelerinden gelen olumsuz mesajlar, Ortadoğu ülkelerinden destek bulma arayışını zorunlu hale getirdi (Sırım, 1999:41-49).

Diğer yandan yaşanan petrol krizi, ekonomik açıdan da Ortadoğu alternatifini hayati bir seçenek haline getirmişti. Zira ihtiyaç duyduğu petrolün tamamına yakını ithal yoluyla karşılayan Türkiye'nin ekonomik yapısı, bu krizden büyük bir darbe almıştı. Bu durumda Türkiye, tüm dünyayı ilgilendiren böyle bir darboğaz karşısında, ister istemez dış politikasında Ortadoğu'ya özel bir ağırlık vermeyi ihmal edemezdi. Buradan hareketle Türkiye, petrol ithalatından kaynaklanan dış ticaret açığını kapatabilmek için, petrol üreten Arap ülkelerine daha çok mal satma çabasına girdi. Petrol fiyatlarındaki artış Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişmesine adeta doping etkisi yaparken, bu olumlu tablo petrol fiyatlarında gerilemenin yaşandığı dönemlerde de kendisini göstermişti (Labaki, 1994:123,128).

İşte bu makalede, 1973 yılında yaşanan ve tarihe ilk "Petrol Krizi" veya "Petrol Şoku" olarak geçen gelişmenin, Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki politik ve ekonomik ilişkilerinde taşıdığı yeni boyut üzerinde durulacak, bu yeni politika değişikliğinin ortaya çıkardığı ekonomik ve siyasi sonuçları ele alınacaktır.

2. 1973 PETROL KRİZİ

Petrolün gerek Türkiye, gerekse bütün dünya ülkeleri için çok önemli, hatta hayati bir konuma yükselmesinin temelinde, 1970'lerin ilk yıllarında patlak veren petrol krizinin yattığını söyleyebiliriz (Sırım, 1999:56). Bu krizin başlangıç ve gelişimini kısaca özetlemek gerekirse;

1951-1954 yılları arasında patlak veren İngiltere ile İran arasında yaşanan petrol anlaşmazlığı yeni bir dönemi başlatmış ve petrol şirketlerine karşı üretici ülkelerin organize hareket etmeye yöneltmişti (Armaoğlu, 1989:356). Bunun sonucu olarak Bağdat'ta, Venezuela, Suudi Arabistan, İran, Irak ve Kuveyt'in katılımıyla 10 Eylül 1960'da başlayan ve 4 gün süren görüşmelerin ardından *Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı-Organization of Petroleum Exporting Countries* (OPEC) kuruldu (Gresh-Vidal, 1991:47). OPEC'e sonradan Katar (1961), Libya (1962), Endonezya(1962), Abu Dabi (1967), Cezayir (1967), Nijerya (1971), Ekvator (1972) ve yardımcı üye olarak da Gabon (1973) katıldı (Göksu, 1976:28).

Böylece üretici ülkeler, petrol şirketlerini "baş düşman" olarak ilan ediyor, petrol şirketlerinin oluşturduğu tröste karşı petrol ihraç eden ülkelere oluşan yeni bir tröst oluşturuyorlardı (Giritli, 1978:27).

Batılı ülkelerin ilk başta dikkate almadığı veya görmezden geldiği bu teşkilat, üreticiler arasında etkinliğini artırarak, 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra, petrolün Batı'ya ve özellikle ABD'ye karşı bir siyasi silah olarak kullanılması düşüncesinin oluşmasını sağladı.

Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın İsrail'in ABD ve İngiltere tarafından desteklendiğini iddia etmesinin ardından Irak'ın liderliğinde 5 Haziran 1967'de Bağdat'ta toplanan Arap Devletleri, İsrail'e doğrudan ya da dolaylı olarak yardım eden Batılı devletlere petrol ambargosu uygulamaya karar verdiler. Kararın ardından Irak ve Libya petrol ihracatlarını tamamen durdururken; Kuveyt ve Cezayir sadece İsrail'i desteklediklerine inandıkları ülkelere yapılan ihracata son verdiler. 6 Haziran 1967'de Suriye, Irak ve Suudi Arabistan'dan gelip topraklarından geçen tüm boru hatlarını kapattığını duyurdu. Aynı gün Lübnan, limanlarında Suudi Arabistan ve Irak petrolünün tankerlere yüklenmesi işlemini durdurduğunu açıkladı. 7 Haziran 1967'de ise Suudi Arabistan, İsrail'i destekleyen ülkelere ait tankerlere yükleme yapılmasını ve petrol ihracatını yasakladığını ilan etti. Ancak özellikle İran ve Venezüella gibi OPEC'in Arap olmayan üyelerinin piyasada beliren petrol kıtlığından yararlanarak üretimlerini ve ihracatlarını artırmaları sonucu Arap petrol ambargosu

hedflenen etkisini kaybetti. Bu durum ambargo nedeniyle önemli gelir kayıplarına uğrayan Suudi Arabistan, Libya ve Kuveyt'in birkaç hafta içinde ambargoyu yumuşatmalarına, hatta ambargonun tamamıyla iptalini talep etmelerine yol açtı. Zaten, Arap dışı kaynaklardan sağlanan petrole, Süveyş Kanalı'nın savaş nedeniyle kapalı olmasına rağmen Ümit Burnu yoluyla taşınan petrol eklenince gerek ambargonun en önemli hedefi ABD gerekse Batı Avrupa ambargodan fazla etkilenmemişlerdi. Nihayet 29 Ağustos-1 Eylül 1967 tarihinde Hartum'da toplanan Arap Zirvesi'nde petrol ambargosunun tamamen kaldırılması kararlaştırıldı (Gürel, 1979:119-120). Böylece petrolün Batıya karşı bir silah olarak kullanılmasına yönelik ilk organizeli girişim sonuçsuz kalmış oldu.

Ambargoya katılan petrol üreticisi Arap ülkeleri uyguladıkları boykottan, boykotun uygulandığı Batılı ülkelerden daha fazla etkilendiklerinin farkına varmışlardı. Bu durum Arap Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OAPEC) doğmasının en önemli sebeplerinden birisi oldu. Böylece, Suudi Arabistan, Libya ve Kuveyt Ocak 1968'de Beyrut'ta toplanarak OAPEC'i kurdular.

Bu teşkilata üye olunabilmesi için, petrolden başka ihraç ürününe sahip olunmaması ve kurucuların oy birliği ile karar almaları gerekiyordu. Teşkilat kuruluşunda liderlik yapan Suudi Arabistan, Libya ve Kuveyt, bu şartla, Cezayir'i ve Mısır'ı teşkilatın dışında bırakmayı hedeflemişlerdi. Ancak, 1 Eylül 1969'da Kaddafi'nin iktidara gelmesi, Libya'yı ılımlılar grubundan çıkarıp radikaller grubuna soktu. Petrolün silah olarak Batıya karşı kullanılmasında ısrar eden Kaddafi, OAPEC'i Suudi Arabistan'ın kontrolünden çıkarmak için mücadeleye başladı. Libya'nın çabalarıyla 1970 yılında Cezayir, Bahreyn, Katar, Abu Dabi ve Dubai OAPEC üyeliğine kabul edildiler. 1972'de Irak, Suriye ve Mısır OAPEC üyeliğine dahil oldular (Armaoğlu, 1989:357).

1970-73 yılları petrol krizinin ayak seslerinin geldiği yıllar oldu. Bu dönemde OPEC ülkeleri, özellikle topraklarında faaliyet gösteren çoğu ABD kökenli petrol şirketlerinin katılım yoluyla ortağı haline geliyor ve fiyatlar üzerindeki pazarlık güçlerini artırıyorlardı. Bu süreç, Eylül 1969'da gerçekleşen Kaddafi devrimi sonrasında daha hızlı bir seyir izledi. Zira daha radikal bir çizgide hareket eden Libya'nın aldığı kararların diğer devletlerce de bütün petrol şirketlerine kabul ettirebilme girişimini ortaya çıkarmıştı. Libya'nın eylemini örnek alan diğer üretici ülkeler, petrol şirketlerinden aynı tip taleplerde (katılım oranının, vergi oranının ve fiyatların artırılması gibi) bulunmaya başlamışlardı (Pala, 1993:73).

1970-1971 yıllarında petrol üreticisi ülkelerle, petrol şirketleri arasında çıkan hakimiyet çatışması, OPEC ülkeleri arasında Tahran (Şubat 1971) ve Trablus (Nisan 1971) Anlaşmalarının imzalanmasıyla neticelendi. Bu anlaşmalar petrol üreticisi ülkelerin, petrol üretim seviyesi ve fiyatları konusunda karar verme tekeli şirketlerden alarak, kendi kontrollerine alma imkanına kavuşuyorlardı. Bunun gelişmenin hemen ardından petrol fiyatları inanılmaz bir hızla yükselişe geçti (Gül, 1981:13).

1973 Ekim ayında patlak veren Arap-İsrail savaşının hemen ardından Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Teşkilatı'nın (OAPEC) petrolü bir silah olarak kullanıp, ABD ve bazı Batı ülkelerine ambargo uygulaması ve petrol üretimini kısıması, dünya çapında yeni bir bunalım ortamının doğmasına sebep oldu (Gürel, 1979:154).

Araplar ve Yahudiler arasında 1948-1973 yılları arasında yaşanan bu dördüncü savaşla birlikte İsrail devleti sadece kurulmakla kalmamış, topraklarını genişletmişti. Bu savaşlar 1973 Petrol Krizi'nin vuku bulmasının en önemli sebebiydi. Arap devletleri yaşamış oldukları mağlubiyetlerin bir sebebi olarak başta ABD olmak üzere Batılı devletlerin İsrail'e vermiş oldukları desteği görmüş, ellerindeki en etkili güç olan petrol kozunu bu devletlere karşı kullanma yoluna gitmişti (Yılmaz-Kalkan, 2017:182).

OAPEC üyesi devletler yaşanan siyasal gelişmelere ve Ortadoğu'da başlayan Arap-İsrail savaşına tepki olarak, 17 Ekim 1973'te verdikleri afişe fiyatları yükseltme kararı aldılar. Bu karara ilave olarak aldıkları İsrail'in 1967'de işgal ettiği Arap topraklarından çekilinceye ve Filistinlilerin yasal hakları güvenceye kavuşturuluncaya kadar, petrol üretimini her ay %5 oranında kısma kararları kısa zamanda tüm dünya çapında hissedilen bir etki uyandırdı. Arap olmayan diğer petrol üreticisi ülkelerinin de piyasada yükselmeye başlayan afişe fiyatlardan yararlanarak petrol gelirlerini yükseltmek istemeleri ile bu ortamda petrol alıcılarının, her ne fiyat olursa olsun razı olmaları faktörleri birleşince, petrol fiyatlarındaki tırmanışı hızlandırdı (Gürel-Ergün, 1993:123).

Petrol üreticisi Arap ülkeleri 1973 yılından önce de petrol kozunu kullanmak amacıyla bazı girişimlerde bulunmuş, ancak bu denemelerin hiçbiri 1973 yılındaki kadar etkili olamamıştı. Bunda Batının petrol temininde alternatif ülke, kaynak ve güzergâhlara yönelmesi ile Arap ülkelerinin ortak bir politika

izleyememesi etkili olmuştur. Ancak Batının artan ihtiyaçları ve Arap devletlerinin birlikte politika izleme adına atılmış olduğu adımlar 1973 petrol krizinin doğmasına yardım etmişti (Issawi, 1979:3-5).

Hakikaten İkinci Dünya savaşı akabinde yakalanan kalkınma düzeyiyle birlikte başta Batılı devletler olmak üzere gelişmiş ülkelerin petrol ihtiyacı giderek artmıştı. Bu ihtiyacın karşılandığı en önemli kaynak ise Ortadoğu petrolüydü. Örneğin 20. yüzyılın ortalarına kadar kendi öz petrol kaynaklarıyla yetinebilen ABD, 1970'lerin başına gelindiğinde ülkede tüketilen petrolün %20'sini diğer ülkelerden temin etmekteydi. 1973 yılında günlük ithal edilen petrol miktarı 3,4 milyon varile ulaşmıştı ve bu miktarın 1 milyon varili Arap ülkelerinden sağlanmaktaydı (Reid, 2004:18).

Petrol üreticisi Arap ülkeleri, İsrail'e destek veren ülkelere karşı petrolün siyasi bir araç olarak nasıl kullanılacağına yollarını aramış, bu kapsamda tartışmalar iki ana eksen üzerinde yoğunlaşmıştı. Bunlardan birincisi üretimin ve ihracatın kısılması, ikincisi ise fiyatların yükseltilmesi olmuştur. Ancak üretimin ve buna bağlı olarak ihracatın kısılması zaten gelişmişlik düzeyi az olan bu devletlerin kendi ekonomilerine zarar verebileceği düşüncesiyle, ikinci yol olan fiyatların yükseltilmesi politikasının uygulanmasına karar verildi ve bu strateji hayata geçirildi (Yılmaz-Kalkan, 2017:185).

Arap petrolünün varili 1973 Ocak ayında 2.59 \$ iken, 1973 Ekim ayında 5.11 ve 1974 Ocak ayında 11.65 \$ seviyelerine gördü. Bir yıl içinde petrol fiyatı dört mislinden fazla bir artış göstermişti.

Aslında fiyat artışına dair alınan karar çok uzun yürürlükte kalmadı. 13-17 Mart 1974'te Viyana'da gerçekleştirilen OAPEC toplantısında, petrol ambargosunun tamamen kaldırılmasına dair karara varıldı (Armaoğlu, 1989:364). Ambargo kaldırılmış olmasına rağmen, devam eden petrol fiyatlarının yükseltilmesi olayı, daha sonraki yıllarda da etkisini sürdürdü.

OAPEC, gerçekte etkin bir biçimde yürütülmeyen ve kısa zamanda sona erdirilen ambargo uygulamasıyla fiyatları kısa sürede artırabilme adına gerekli olan paniği yaratmış oldu. Ambargo kaldırıldıktan sonra da fiyatlar artmaya başlamıştı. Ambargo, fiyat artışını hızlandıran ve ateşleyen bir rol oynamış oldu (Gürel, 1979:222)

Diğer yandan, petrol ambargosu her ne kadar düşmanları cezalandırma ve dostları ödüllendirmeyi öngörüyor olsa da, fiyatlarda yaşanan hızlı artış düşmanların yanında dostları farklı şekil ve oranlarda etkilemişti (Gürel, 1979:155).

Petrol kriziyle hızla artan fiyatlar başta ABD olmak üzere sanayileşmiş Batılı ülkelerin ucuz petrole göre yapılandırılmış olan üretim sistemlerini alabildiğine zorladı. Kârların ve ücretlerin gerçek değerinin altına düşmesini engelleme maksadıyla petrol fiyatlarındaki artışlar maliyetlere yansıtıldı. Bu da enflasyonun daha da yükselmesine sebep oldu.

Esnek olmayan talep özelliği olan petrole yapılan ödemeler, ithalatçı ülkelerdeki satın alma gücünün büyük bir bölümünü emerek, diğer mallara olan talebi önemli ölçüde düşürdü. Bu durum petrol ithalatçısı ülkelerin büyüme hızlarının düşmesine, işsizliğin artmasına yol açtı.

Bu gelişmelerle birlikte 1949 yılından beri kesintisiz bir şekilde sürmekte olan en uzun süreli refah ve kalkınma dönemi sona erdi. Ortaya çıkan kriz ülke içindeki temel ekonomik göstergeleri (fiyatlar, istihdam, verimlilik, bütçe, dış ticaret, üretim) olumsuz yönde etkiledi. Dış ekonomik ilişkilerde ise -dünya ticaret hacminin daralması, Bretton Woods'ta kurulan uluslararası para sisteminin çökmesi, aşırı borçlanma gibi- benzer olumsuz gelişmeler ortaya çıktı (Karaaslan, 1999:48, 52).

Batılı ülke ekonomileri durgunluk dönemi içine girdi. Gelişmeler o dönemde "stagflasyon" (durgunluk ve enflasyonun bir arada görülmesi) denilen olguyu ortaya çıkardı. Yaşananlar "üretim kapasitelerinin düştüğü, işsizliğin arttığı ve yetersiz bir ekonomik büyüme ile birlikte yüksek fiyat artışlarının görüldüğü" stagflasyon krizine dönüşmüş, fiyat istikrarı ve tam istihdam sağlanamaz duruma gelmişti (Turhan, 1987:433).

Bu gelişmelerle birlikte enflasyon ve işsizliğin aynı anda artış ya da azalış gösteremeyeceğini öne süren Keynezyen ekonomiye olan güven sarsıldı ve bu ekonomik anlayış etkinliğini kaybetti. Stagflasyonla mücadelede maliye politikaları yetersiz kaldığı için bu dönemde alternatif yaklaşımlar geliştirildi. Bu yaklaşımlar çoğunlukla mikro temelli özellik taşımaktaydı (Karaaslan, 1999:56-57).

Batı'nın sanayileşmiş ve gelişmiş ülkeleri, fiyat artışlarından doğan sarsıntıyı kısa sürede atlattılar. Hem bu krizi minimum zararla atlatabilme hem de gelecekte muhtemel enerji krizlerine karşı koyabilme adına kısa zamanda önemli adımlar attılar. Örneğin ABD'de, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECD) çerçevesinde

Ekim 1974'te ABD, Kanada ve Fransa hariç Ortak Pazar ülkeleri, Japonya, İspanya, Türkiye, Avusturya, İsviçre, İsveç ve Norveç'in katılımı ile kurulan "Uluslararası Enerji Ajansı" (IEA) (Yergin, 2014:298) bunlardan birisiydi.

Diğer yandan, yaşanan petrol krizinde sanayileşmiş ülkelerin asıl korkusu üretimin azalması idi. Zira, fiyat artışlarına kolay ayak uydurmuşlardı. Artan fiyatların üretici ülkelere sağladığı gelir, yani petrodolar, yine Batı bankalarına ve Batı'nın sermaye ve nakit piyasasına tekrar girecekti.

Diğer yandan Batılı sanayileşmiş ülkeler, artan petrol fiyatlarını kolaylıkla kendi sanayi mamullerine ve teknolojilerine yansıtmışlardı. Örneğin silah fiyatlarına zam üstüne zam yapıldı. 1973 sonrası batılı kapitalist ülkelerle Orta Doğu ülkeleri arasında "silah karşılığı petrol anlaşmaları" ağırlık kazanırken Sovyetler'in bölgedeki etkinliği zayıflamaya başladı (Parlar, 2003: 495).

Halbuki, Batı'nın sanayiine, teknolojisine, silahına ve hatta tüketim maddelerine en fazla ihtiyaç duyanlar, petrol paraları ile ülkelerinin ekonomik kalkınmalarını hızlandırmak isteyenler ağırlıklı olarak petrol üreticisi Arap ülkeleriydi. Yani, petrolü pahalı satan Arap ülkeleri, aldıklarına daha yüksek bedel ödüyorlardı. Bu arada olan, gelişmekte olan fakir ülkelere oldu.

Uygulanan ambargoyla ortaya çıkan petrol krizini takip eden ekonomik kriz, gelişmekte olan ülkeleri dış ödemeler krizi içerisine sürükledi. Petrol fakiri gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları mali kriz, bu ülkelerin IMF ve Dünya Bankası'nın yanı sıra sanayileşmiş ülke bankalarından aldıkları borçların daha da yükselmesine yol açtı. Gelişmekte olan ülkelerde 1973 yılında dış ödemeler dengesindeki açık yaklaşık 11 milyar dolar düzeyinde iken, 1975'te 40 milyar dolar seviyesine çıktı. Ayrıca 1973-1976 arası dönemde bu ülkelerin dış borçları katlanarak 80 milyar dolardan 140 milyar doları ulaştı (Ayhan, 2006: 277-278)

Petrol fiyatlarının yükselmesiyle petrole bağımlılık derecelerine göre ülkeler, artan ithalat faturalarını karşılamak için finansman arayışına girdiler. Bu noktada petrolün ödeme biriminin dolar olması ise ABD'nin oldukça işine yaradı. Dünyanın en büyük petrol şirketleri ve bu alandaki teknolojik birikimin Amerikan kökenli olması ise, bu ülkenin konumunu küresel sistemde daha da güçlendirdi (Parlar, 2003: 480).

Türkiye de, artan petrol fiyatlarının acısını en fazla çeken ülkelerin arasında yer aldı.

Ham petrol fiyatlarında görülen hızlı artış, Türkiye'yi kredili petrol almaya sevk ettiği gibi, ekonomisinde de enflasyonu yukarı yönde etkiledi. Petrol kriziyle birlikte Türkiye Arap ülkeleriyle zorunlu bir yakınlaşma sürecine girmiş oldu (Armaoğlu, 2005: 849-850). Dünya ekonomisinde 1970'lerin ikinci yarısında görülen genel duraklamanın yanı sıra, Avrupa topluluğu ülkelerinin Türk ürünlerine koyduğu ihracat kotaları da önemli rol oynamıştı. Bu nedenle, Türkiye açısından potansiyel bakımdan Orta Doğu çok cazip pazar haline gelmişti (Dağı, 2002:172).

3. 1973 PETROL KRİZİ VE TÜRKİYE-ORTADOĞU EKONOMİK İLİŞKİLERİNİN SEYRİ

1960'lı yılların başından itibaren Kıbrıs meselesinde Batı'dan beklediği desteği göremeyen Türkiye'nin yaşadığı hayal kırıklığı 1964 yılında, BM'de Kıbrıs konusunda yapılan oylamada olumsuz karar çıkmasıyla zirve yapmıştı. Kıbrıs'a askerî bir müdahaleyi önleyen Johnson Mektubu ile birlikte resmi çevrelerce de benimsenen çok yönlü dış politika bu dönemin karakteristik bir özelliği oldu. Bunun ilk uygulama alanı İsrail ile Arap ülkeleri arasında, 1967 tarihinde meydana gelen savaş oldu. Dış politikada Ortadoğu'ya daha fazla yönelme ihtiyacı duyan Türkiye'nin takip ettiği çizgi, özellikle Arap ülkelerince takdirle karşılandı (Fırat, 1997:195). Aynı şekilde 6 Ekim 1973 tarihinde patlak veren Dördüncü Arap-İsrail Savaşı (Yom Kippur) esnasında ülkemizin yine Arap ülkelere tam bir diplomatik destek sağlaması, onlara çeşitli maddî yardımlarda bulunması bölge ülkeleriyle münasebetlerde geniş bir hareket sahası açtı (Kamel, 1974:13). Ne var ki ABD'nin özellikle lojistik desteğini alan İsrail ordusu kısa sürede toparlanarak üstünlüğü ele geçirmiş ve Arap ordularını mağlup etmişti. Türkiye 1973 savaşı esnasında ABD'nin İncirlik üssü vasıtasıyla İsrail'e yardım etmesine izin vermedi ve Arap ülkelere yardım götüren Sovyet uçaklarına Türk hava sahasını kullandırdı. Türkiye aynı zamanda Birleşmiş Milletler platformunda Arap tezlerini destekledi ve Filistin Kurtuluş Örgütü'yle (FKÖ) olan ilişkilerini pekiştirdi (Baykan, 1993:97).

Diğer yandan asıl konumuz olan petrol krizi sebebiyle hızla artan ham petrol fiyatları Türkiye'yi kredili petrol alımına mecbur bıraktı. Türkiye'nin ihracatı ve döviz girdileri petrol faturasını karşılayamaz duruma geldi ve nihayetinde petrol üreten Arap ülkelerinden kredi ile petrol almak zorunda kaldı (Armaoğlu, 2005:849). Bu gelişmede Türkiye'nin dış borç rakamları ve Batılı finans kuruluşlarına vadesi dolan borçların ödenmesindeki zorluklar (Demir, 2009:217), Kıbrıs Barış Harekatı'nın ekonomide ortaya çıkardığı doğrudan

ve dolaylı maliyetlerin, dış yardımların kısılması gibi ekonomisini derinden etkileyen gelişmelerin önemli rolü vardı. Bunların sonucu olarak Türkiye, petrol faturasını karşılayabilmek için, petrol üreticisi Ortadoğu ülkelerine olan ihracatını geliştirme gayreti içine girdi. Bu ülkelerle ticari münasebetlerin geliştirilmesi, ihracatın artırılması ve petro-dolarların yatırım olarak Türkiye'ye çekilebilmesi ise siyasi ilişkilerin geliştirilmesini gerektirdi (Armaoğlu, 2005:850).

Artık Türkiye'nin yeni hedefi, İsveç, Norveç, Japonya gibi Batı'nın ileri teknolojisine sahip ülkelerdeki yüksek teknolojiyi Arap dünyasının finansman kaynaklarıyla, işgücü bol olan Türkiye'de birleştirmek, teknoloji ve mali kaynaklar arasındaki eksik halkayı oluşturmak (Demirci, 1992:18) şeklinde belirlenmişti.

Türkiye'nin Arap ülkelerine yakın politikası ortaya çıkan petrol krizi ve Amerikan ambargosundan nispeten daha az etkilenmesini sağladı. 1973 Petrol Krizi sırasında OPEC ülkeleri Türkiye'nin kısıtlamalardan muaf tutulacağına dair açıklamalar yapmıştı (Demir, 2009:220).

Türkiye artık, bir yandan Ortadoğu ülkelerinin artan ekonomik potansiyelinden yararlanmak, diğer yandan Kıbrıs meselesinde uluslararası camiada içine düşülen yalnızlıktan kurtulabilmek maksadıyla bölge ülkele-riyle yakınlaşma çabasına girmişti (Manisalı, 1979:71).

Bu kapsamda atılan önemli adımlar arasında Türkiye ve Irak arasında 27 Ağustos 1973 tarihinde imzalanan "Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması"nı gösterebiliriz. Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'nın inşasını kapsayan bu anlaşma, Ocak 1977'de boru hattının işletmeye açılmasıyla Türkiye'nin petrol ihtiyacının 2/3'ünü karşılamış ve kira geliri elde etmesini sağlamıştı (Demir, 2009:220). 3 Ocak 1977 tarihinde Kerkük'te ve 5 Ocak 1977 tarihinde İskenderun'da (Yumurtalık) yapılan törenlerle işletmeye açılan bu boru hattından akacak petrolden Türkiye 10 milyon \$'lık geçiş hakkı alacağı gibi, yılda 10 ile 14 milyon ton ham petrol alma hakkına da sahip olmuştu. 981 km. uzunluğunda olan bu hat, 340 km'si Irak'ta, 641 km'si ise Türkiye sınırları içinde bulunmaktaydı (Tiryakioğlu, 1979:64).

Bu dönem aynı zamanda Türk inşaat şirketlerinin dışa açıldıkları, önce Libya'da önemli projeler üstlenerek başladıkları faaliyetlerini Suudi Arabistan ve Irak'ta büyüttükleri dönemdir (Kirişçi, 2002:161). Bu gelişmelere paralel olarak bu ülkelere Türk işçisi de gönderilmeye başlanmıştır (Soysal, 2000:234).

1973 Petrol Krizi'nin ardından ülke yöneticilerinin aldığı yanlış kararlar da olmuştu. Bunlardan birisi tüm dünyadaki petrol şirketleri ve kuruluşlarının, yoğun bir arama çabasına girdiği bir dönemde Türkiye'nin, yabancı sermaye eliyle petrol aramalarını engelleyen ve aramaların devletçe yapılması prensibine ağırlık veren 1702 sayılı "Petrol Reformu Kanunu"nu uygulamaya koymasındaydı (İlseven, 1991:94).

4. PETROL KRİZİ SONRASI ORTADOĞU ÜLKELERİYLE OLUŞAN DIŞ TİCARET DENGESİ

Yukarıda bahsettiğimiz petrol fiyatlarındaki artış, özellikle petrol üreticisi Ortadoğu ülkeleriyle gerçekleştirilen dış ticaretin miktar ve dağılımını değiştirmişti. Bir yandan petrol fiyatlarındaki artış, diğer yandan Türkiye'nin artan petrol ithalatı da söz konusu değişimde etkili olmuştu. Yaşanan petrol krizi, enerji açığı her yıl artmakta olan ve kendisine yetecek kadar petrol üretimi yapamayan Türkiye'yi olumsuz yönde etkiledi (Yalçıntaş, 1979:157). Bu durumu daha çarpıcı olarak görebilmek için, aşağıdaki tabloya dikkat etmek yeterli olacaktır;

Tablo-1: Türkiye'nin 1973-1977 yılları arasında gerçekleştirdiği ham petrol ithalatı

Yıllar	Milyon \$	Yıllık artış (%)	Toplam içinde ki payı
1973	200	61	9.6
1974	694	247	18.4
1975	718	3.5	15.2
1976	1 002	40	19.5
1977	1 152	15	20

Kaynak: Yalçıntaş, Nevzat (1979), Türkiye ile Arap Ülkeleri Arasındaki İktisadi İlişkilerin Geleceği, Ankara.

1973'teki Birinci Petrol Krizi'nden sonra, Ortadoğu ülkeleriyle aramızdaki dış ticaret açığı hızla büyümeye başladı ve 1977'de en yüksek düzeyine ulaşmış oldu. Bu açık 1978 ve 1979'da bir miktar azalmakla birlikte, İran'da yaşanan 1979 Şubatında Şah'ın devrilmesiyle gerçekleşen rejim değişikliği, akabinde Humeyni'nin Batı ile ilişkilerini kesmesi ve bunu takip eden İran-İrak Savaşının etkisiyle patlak veren İkinci Petrol Krizi (Gürel-Ergün 1993:126), 1980 yılında petrol fiyatlarını 1977'teki düzeyinin üzerine çıkardı. 1981'de ise ihracattaki yüksek oranlarda artış sayesinde dış ticaret açığı bir önceki yıla göre daha düşük düzeyde gerçekleşti (Aygül-Kartal, 1983:49).

Petrol fiyatlarındaki artışın dış ticaret açığını ne ölçüde büyüttüğünü görmek için, bu yıllarda en önde gelen petrol sunucumuz olan Irak'tan yaptığımız ithalat oranlarına bakmamız yeterli olacaktır. 1973 yılında bu ülkeden yaptığımız ithalatın, toplam ithalat içindeki payı %1.5 iken, 1974 yılında yaklaşık altı kat artarak %8.5, 1976'da %12.5, 1977 yılında ise %11.8 oldu. Petrol üreticisi diğer Ortadoğu ülkeleriyle yapılan dış ticarete meydana gelen açıkların da aynı periyodu takip ettiğini söyleyebiliriz. 1973 yılında bu açık 43 milyon \$ iken, 1974 yılında hızla artarak 511 milyon \$, 1976 yılında da 844.4 milyon \$'a yükseldi (Yaşa, 1980:396).

1975-1977 arası üç yıllık döneme bakılacak olursa, özellikle dış ticaret rakamlarında kendini gösteren hızlı artışın odak noktasında petrol fiyatlarındaki yükseliş ve buna paralel olarak artan ithalat değerlerinin çeşitli ihracat imkanları zorlanarak dengelenme gayretleri görülecektir. Sonuç olarak, ithalat rakamlarında görülen bu artış, ithal edilen petroldeki artıştan değil, fiyatlardaki artıştan kaynaklanmıştır. Hatta, Türkiye'nin petrol ithalatında kısıtlamaya gitmesine rağmen bu artışın yaşandığını söyleyebiliriz (Gül, 1981:150).

Toplam ithalatımız içinde, yoğun petrol alımlarından dolayı, Irak'ın payı hep %10'un üzerinde seyretmiştir. Toplam ithalat değerleri içinde Ortadoğu ülkelerinin yüzdeleriyle karşılaştıracak olursak çok daha çarpıcı rakamlarla karşılaşırız. Örneğin bu ülkeden yaptığımız ithalatın toplam ithalat içindeki payları 1975'te %10.6, 1976'da %12.5, 1977'de ise %11.9 oranında gerçekleşmiştir. Tabloda yer verdiğimiz bütün ülkelerin toplam ithalatımız içindeki payları ise sırasıyla %15, %16.6 ve %17.4'tür. 1975 yılından itibaren bu ülkeden yapılan ithalat rakamlarında görülen bu hızlı tırmanışın en önemli iki sebebinden birisi 1974'te petrol fiyatlarının artışı, diğeri miktar olarak da fazla miktarda petrol alımı yapmamızdır. Irak'tan daha fazla petrol ithal etmemizin ana sebebi ise, Kerkük-İskenderun Petrol Boru Hattı'nın aynı dönemde faaliyete geçmesidir (Gül, 1981:156).

Bu üç sene zarfında ithalat rakamları istikrarlı bir şekilde artarken, aynı artış oranı ihracat rakamlarında gözlemlenmemektedir. Irak'a yapılan ihracat rakamları ise, 40 milyon \$ seviyesinin üzerinde seyretmesine rağmen, az oranlı bir dalgalanma sergilemiştir. İhracatta gıda sektörünün giderek ağırlık kazandığını söyleyebiliriz. Bu alanda yapılan ihracattan ülkemiz 1975'te 6.2 milyon \$, 1976'de 12.3 milyon \$, 1977'de 20.5 milyon \$'lık gelir elde etmiştir (İGEME, 1988:30). Aynı rakamların toplam içindeki payları ise sırasıyla %13, %30, %42 şeklindedir. Bu ülkeyle olan dış ticaret açığımız ise, artan ithalat miktarına paralel olarak alabildiğine artmıştır.

İthalatımızdaki hızlı artış İran için de söz konusudur. 1975 yılında 26.1 milyon \$ olan ithalatımız, ertesi yıl %500'e yakın bir artışla 109,3 milyon \$'a yükselmiştir. 1977'de de %60'dan fazla bir artış yaşanmış ve 165 milyon \$'lık bir ithalat gerçekleşmiştir. İthalattaki artışın temelinde ise, yine temel ürün olan petrol bulunmaktadır. Bu ülkeye yapılan ihracat rakamları, tıpkı Irak'taki gibi belirli bir seviyede kalmış, en yüksek değerine ise, 48.5 milyon \$ ile 1977 yılında ulaşmıştır. İhracatımız içinde gıda sektörünün payı, diğer ülkelere oranla daha büyüktür. Bu sektör çerçevesinde 1975-1977 döneminde İran'a gerçekleştirilen ihracat rakamları ve toplam içindeki paylarını şöyle sıralayabiliriz; 1975'te %53 ile 19.7 milyon \$, 1976'da %44 ile 14.7 milyon \$, 1977'de %72 ile 34.9 milyon \$ (İGEME, 1988:101).

Üçüncü sınır komşumuz olan Suriye ile gerçekleştirdiğimiz dış ticaret rakamları çok düşük seviyelerde seyrederken, ihracat rakamlarının ithalata göre biraz daha yüksek seviyelerde gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Temel ihraç maddeleri ise, her zaman olduğu gibi gıda sektörüne aittir ve ele alınan üç yıl içinde bu sektörün aldığı pay sırasıyla %33, %32 ve %34'tür (İGEME, 1988:101). İthalatta en büyük ağırlık yine petrole aittir. Dönem boyunca bu ürün ithalatı ortalama %95'lik pay almıştır.

Körfez ülkelerinden Kuveyt'le gerçekleştirilen dış ticaretimiz, bu dönem içinde düşüş eğilimi göstermesinin yanı sıra, alt seviyelerde seyretmiştir. Ele alınan yıllar içinde ithalatın ihracata oranla yüksek gerçekleşmesi, dış ticaret dengesinin ülkemiz aleyhine bakiye vermesine sebep olmuştur. İthalat içinde %90'lık ortalama payla petrol yine baş sırayı almıştır. İhracatımızda biraz kıpırdanma gözlenmekteyse de, düşük seviyelerden kendisini kurtaramamıştır. İhracatımız içinde ağırlık gıda ürünlerine aittir ve bu sektörün Kuveyt'e ihracatımız içindeki payı %90'lar seviyesindedir (İGEME, 1988:111).

Bir başka Körfez ülkesi Bahreyn'den 1977 yılında yaptığımız 22.4 milyon \$'lık ithalat rakamından başka kayda değer bir miktarla karşılaşılmazken, bu değer %89'u petrol alımına dayalıdır. Bahreyn'le yapılan dış ticarete ithalatın daha fazla ağırlık kazandığı görülmektedir. 1.5 milyon \$ ile en yüksek seviyenin yer aldığı 1977 yılı ihracatında sadece alüminyum gelirinin oranı %76'dır (DİE, 1976-1977).

Öteden beri, özellikle ihracat bakımından yoğun bir ilişki sürdürdüğümüz Lübnan'la olan dış ticaretimiz bu dönemde hızlı bir düşüş yaşamıştır. Bunun en temel sebebi, bu yılların Lübnan'da iç karışıklıkların patlak

verdiği bir zaman dilimi oluşudur. 1975'te 30 milyon \$ değerinde ithalat gerçekleştirdiğimiz ülkeden, sonraki yıllarda yaşanan büyük çaplı düşüşler sonucunda ithalat 3.4 milyona kadar gerilemiştir. İhracatın durumu bundan farklı değildir. Dönemin ilk yılında ülkemiz 73.4 milyon \$'lık ihracat gerçekleştirirken, 1977'ye gelindiğinde %70'lik bir gerilemeyle ancak 17.6 milyon \$ değerinde ihracat yapabilmıştır (Gül, 1981:167-168). İhracatın gerilemesinin bir diğer etkeni, en temel kalemlerden olan gıda sektörünün, ihracattaki payını giderek düşürmesidir. Ancak diğer ihrac kalemlerindeki düşüşlerin daha fazla olmasından dolayı, oransal olarak gıda ürünlerinin payı yükselme görüntüsü sergilemiştir. Bu üç yıl içinde Lübnan'a yapılan gıda ürünü ihracatının rakamsal değerleri ve oranları şöyle olmuştur; 1975'te 40.1 milyon \$ ile %55, 1976'da 28.8 milyon \$ ile %52, 1977'de 13.9 milyon \$ ile %79.

Bu dönemde Suudi Arabistan'dan yapılan ithalat iniş-çıkışlı bir seyir izlerken, ihracat rakamlarında hafif bir kıpırdanma görülmektedir. 1975-1977 yıllarında sırasıyla 92.5 milyon \$, 51.9 milyon \$ ve 84 milyon \$'lık bir ithalat gerçekleştirilmiştir. 1976 yılına ait ithalat rakamının %45'lik gerilemesinin ana sebebi, bu ülkeden yapılan petrol alımının başka bölge ülkelere kaydırılmasıdır (Gül, 1981:161). İhracat rakamlarında ise en yüksek rakam, 18.2 milyon \$ ile 1976 yılında gerçekleşmiştir. İhracat içinde, geleneksel ihrac kalemlerimizi teşkil eden gıda sektörünün bu dönemdeki ortalama payı %33'tür (İGEME, 1988:259).

Son olarak bölge ülkelerinden Ürdün'le gerçekleştirdiğimiz dış ticarete bakacak olursak, gerek ithalat, gerekse ihracat bakımında en alt seviyelerde gerçekleşen rakamlarla karşılaşırız. Aynı zamanda her iki açıdan da istikrarlı bir seyir söz konusu değildir. Dış ticaret dengesi, 1976 ve 1977 yıllarında ülkemiz lehine bakiye verirken, ilk yıla nazaran ihracatın artış eğilimi içinde olduğu söylenebilir. İhracat içinde en önemli grubu gıda ürünleri teşkil etmiştir. Bu grubun toplam içindeki payı 1975'te 6.2 milyon \$ ile %77, 1976'da 10.5 milyon \$ ile %80, 1977'de 7.9 milyon \$ ile %79 oranında gerçekleşmiştir (Sırım, 1999:185). Şimdi, özetle değerlendirmeye çalıştığımız bu rakamları daha ayrıntılı olarak bir tablo eşliğinde tekrar görelim;

Tablo-2: Türkiye'nin Ortadoğu ile toplam ticaretinde bazı ülkeler (1975-1977)

Milyon\$ Ülkeler	1975				1976				1977			
	İth.	%	İhr.	%	İth.	%	İhr.	%	İth.	%	İhr.	%
Bahreyn	0.080	0.0	0.434	0.0	2.300	0.0	0.700	0.0	22.400	0.3	1.500	0.0
Irak	504.170	106	45.201	3.2	644.423	125	41.142	2.1	691.668	11.9	49.470	2.8
İran	26.114	0.5	37.101	2.6	109.366	2.1	33.553	1.7	165.030	2.8	48.563	2.7
Kuveyt	24.778	0.5	9.184	0.6	17.730	0.3	13.125	0.6	16.543	0.2	11.162	0.6
Lübnan	30.806	0.6	73.457	5.2	6.421	0.1	55.473	2.8	3.457	0.0	17.635	1.0
Suriye	26.519	0.5	27.698	1.9	12.125	0.2	32.310	1.6	23.281	0.4	29.256	1.6
SArab	92.518	1.9	5.650	0.4	51.937	1.0	18.291	0.9	84.009	1.4	17.074	0.9
Ürdün	9.247	0.2	8.209	0.6	10.058	0.2	13.216	0.6	6.545	0.1	9.887	0.5
Toplam	714.262	15.0	206.934	14.7	854.360	16.6	207.810	10.6	1012.93	17.4	194.547	11.1

Kaynak: DİE, Dış Ticaret İstatistikleri

5. SONUÇ

20. yüzyılın ikinci yarısında petrolün bütün dünyada önem kazanmasıyla birlikte petrol üretiminde gözlemlenen artışa karşılık talepte yaşanan hızlı artış doğal olarak fiyatlara da yansdı. Ancak bu fiyat artışında petrol arz ve talebi, petrolün sınıai üretimde bir enerji kaynağı olarak kömürün tahtını ele geçirmiş olması gibi temel etkenler rol oynamadı. Özellikle dünya petrol rezervlerinin önemli bir kısmını barındıran Ortadoğu bölgesinde yaşanan siyasi istikrarsızlık ve bu istikrarsızlığın savaşa kadar uzanması, petrol üreten bölge ülkelerini petrolü bir silah olarak kullanmaya yöneltti.

Bunun ilk ve etkisi tüm dünyada hissedilen uygulama 1973 Ekim ayında başlayan Arap-İsrail savaşının hemen ardından yaşandı. OAPEK petrolü bir silah olarak kullanıp, İsrail'e silah ve para desteğinde bulunan ABD ve bazı Batı ülkelerine ambargo uygula ve afişe fiyatları yükseltme kararı aldı. Bu kararın ardından bir yıl içinde petrol fiyatlarında dört katından fazla bir artış yaşandı. Bu gelişme sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ve sanayileşmiş Batı ülkelerinde dahi hem ekonomik, hem siyasi büyük çaplı

gelişmelere sebep oldu. Öyle ki ekonomi politikalarında yaşanan büyük başarısızlıklar sebebiyle yeni politika uygulama ve çözüm arayışları devreye girdi.

İlki 1973 yılında yaşanan ve sanayileşmiş ülkeler dahil tüm dünya ekonomilerini derinden etkileyen petrol fiyatlarında gözlemlenen hızlı artışlar şüphesiz ki en çok petrol ithal eden sanayileşmemiş ülkeleri ve haliyle Türkiye'yi de etkiledi. Ekonomi tarihine ilk petrol krizi olarak giren bu gelişme esnasında dış politika önceliklerimizin başında yer alan Kıbrıs meselesi çerçevesinde yaşanan beklenmedik gelişmeler Türkiye'yi alternatif dış politika arayışlarına yöneltti.

Bir yandan Türkiye'nin petrol ihtiyacının artması, diğer yandan yaşanan ekonomik darboğazdan çıkış için ihtiyaç duyulan finansal kaynak arayışı ister istemez coğrafi yakınlığımızın yanısıra, tarihsel bağlarımız ve dini yakınlığımız olan bu ülkelerle ekonomik temasın artmasına imkan hazırlamış oldu.

Dönemin hükümet yetkililerinin bu yöndeki çabalarının yansımaları dış ticaret rakamlarında kendini gösterdi. Ancak asıl artış ithalatta gerçekleşmiş, ihracattaki artış yetersiz düzeyde seyretmişti. Sonuç olarak petrol ithalatında miktar bazında bir artış yaşanmamasına rağmen fiyatlardaki artıştan kaynaklanan dış ticaret açığı hızla büyümeye başladı ve 1977'de en yüksek düzeyine ulaşmış oldu. Bu gelişmede, ülkenin üretim yapısının petrol fiyatlarında yaşanan hızlı fiyat artışlarına üretimle cevap verecek bir kapasitede olmayışı, ülke yöneticilerinin Ortadoğu ülkelerine yönelik ihracatı aynı parasal değerde karşılayabilecek düzeyde bir ön hazırlığa sahip olmayışları önemli rol oynamıştı.

KAYNAKLAR

ARMAOĞLU, Fahir (1989). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

ARMAOĞLU, Fahir (2005). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 15. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi.

AYGÜL, Bilgin – KARTAL, Selim (1983). *Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerine Sanayi Malları İhracat İmkanları*, İGEME, Ankara.

AYHAN, Veysel (2006). *İmparatorluk Yolu-Petrol Savaşları'nın Odağında Orta Doğu*, Ankara: Nobel Yayın.

BAYKAN, Mahmut Ali (1993). "The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s", *International Journal of Middle East Studies*, Cilt: 25, Sayı: 1, ss. 91-110.

DAĞI, İhsan D. (2002). *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*, İstanbul: Boyut Kitapları.

DEMİR, Yeşim (2009). "1960-1980 Dönemi Türk-Arap Ekonomik İlişkileri", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Sayı 18-19 (Bahar/Güz), ss. 209-227.

DEMİRCİ, Füsun (1992). *Türkiye-Ortadoğu Ekonomik İşbirliği Potansiyeli* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

DİE (1976-1977). *Dış Ticaret Yıllık İstatistik*, Seri 1.

FIRAT, Melek M. (1997). *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

GİRİTLİ, İsmet (1978). *Kara Altın Kavgası- Petrol ve Politika*, İstanbul: Toker Yayınları.

GÖKSU, Ekrem (1976). "OPEC-OAPEC ve Ekim İhtilali", *Meydan*, Sayı: 540-22, ss.

GRESH, Alain- VIDAL, Dominique (1991). *Ortadoğu Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na*, (çev.: Hamdi Türe), İstanbul: Alan Yayınları.

GÜL, Abdullah (1981). *Türkiye ile Ortadoğu Ülkeleri Arasında İşbirliği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

GÜREL, Şükrü Sina (1979). *Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*, Ankara: SBFYD Yayınları

GÜREL, Şükrü S.- ERGÜN, Özlem G. (1993). "İkinci Petrol Krizi Sonrasında Ortadoğu Petrolleri ve OPEC", *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

ISSAWI, Charles (1979). "The 1973 Oil Crisis and After", *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol: 1, Issue: 2, pp. 3-26.

İGEME (1988), *Ortadoğu Ülkelerine İhracat Olanakları Raporu/Eylül*.

- İLSEVEN, Nebil (1991). "Petrol Sorunu", *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye* (ed.: Haluk Ülman), Ankara: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayını,
- KAMEL, Ayhan (1974). "Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkileri", *Dış Politika-Foreign Policy*, Cilt: 4, Sayı: 4, ss. 5-20.
- KARAASLAN, Ahmet (1999). "Arz Yönlü İktisat Laffer Eğrisi ve İktisadi İstikrar Açısından Vergileme," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, ss. 47-70.
- KİRİŞÇİ, Kemal (2002). "Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Geleceği", *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, (der.: Barry Rubin ve Kemal Kirişçi), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- LABAKİ, Butros A. (1994) "Mevcut Türk-Arap Ekonomik İlişkileri", *Arap-Türk İlişkilerinin Geleceği, Milletlerarası Platformda Çözüm Önerileri* (terc. Ali Çankırılı), İstanbul: TİMAŞ Yayınları.
- MANİSALI, Erol (1979). "AET'ye Katılma ve Diğer Ekonomik Gruplarla İlişkiler; Türkiye Açısından Değerlendirme", *Türk Ekonomisinin Dışa Açılma Sorunları*, İstanbul: Beyrut Kitabevi.
- OECD İstatistik Raporları.
http://www.oecdobserver.org/news/archivestory.php/aid/376/Oil_market_still_on_edge.html (Erişim tarihi: 30 Temmuz 2018)
- PALA, Cenk (1993). "Uluslar arası Enerji Ajansı (IEA)'nın Kökenleri," *Ekonomik Yamlaşım*, Cilt: 4, Sayı: 9, ss. 69-87.
- PARLAR, Suat (2003). *Barbarlığın Kaynağı Petrol*, İstanbul: Anka Yayınları.
- REID, Keith (2004). "1973 Oil Crisis", *National Petroleum News* 96, Vol: 9. pp.18-19.
- SIRIM, Veli (1999). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İslam Ülkeleri Ticari İlişkileri: Mukayeseli Statik Bir Analiz* (Yayımlanmamış Doktora Tezi-Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü), İstanbul.
- SOYSAL, İsmail (2000). "Yakın Tarihin Işığında Türk-Arap İlişkileri (1970-1980)", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA).
- TİRYAKİOĞLU, İbrahim Ethem (1979). "Kapı Komşumuz Irak ve İlişkilerimiz," *Stratejik Etütler Bülteni*, Sayı: 68
- TURHAN, Salih (1987). "Stagflasyon ve Maliye Politikası", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 43, ss. 433-455.
- YALÇINTAŞ, Nevzat (1979). "Türkiye ile Arap Ülkeleri Arasındaki İktisadi İlişkilerin Geleceği", *Türk-Arap İlişkileri; Geçmişte, Bugün, Gelecekte-1. Uluslararası Konferans Bildirileri*, H.Ü. Türkiye ve Orta Doğu Araştırma Enstitüsü, 18-22 Haziran 1979, Ankara.
- YAŞA, Memduh (1980). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, İstanbul: Akbank Kültür Yayını.
- YERGİN, Daniel (2014). *Enerjinin Geleceği: Petrol, Doğalgaz, Elektrik* (çev. Ümit Şensoy), İstanbul: Optimist Yayınları.
- YILMAZ, Sefer-KALKAN, Duhan K. (2017). "Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma," *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, ss. 169-199